

Просліджено специфіку так названої відкритої опіки, яка передбачала налаштування роботи яслей, дитячих садів, пунктів допомоги матері і дитині та харчування дітей шляхом відкриття громадських кухонь.

Ключові слова: діти, поляки, Галичина, нацистський окупаційний режим, польські комітети попечительства.

The article analyzes the forms of care for children, performed by Polish Committee in Galicia during the Nazi occupation. Types of assistance that was provided, according to the categories of children, are characterized. Particular attention is paid to the activities of patient care institutions, including receiving and distribution centers, orphanages, children's homes and zahoronky. The specifics of so-called open custody, which included the setting up of nurseries, kindergartens and centers of mother and child care and also child nutrition by opening public kitchens, are followed.

Keywords: children, the Polish, Galicia, the Nazi occupation regime, the Polish custody committee.

УДК 94 (4) 1945 (п 39)
ББК 63.3 (УУР) 7

Іван Пендзей

ЗАВЕРШЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В УГОРЩИНІ. ЗВІЛЬНЕННЯ ЇЇ ВІД ФАШИЗМУ. НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ КРАЇНИ*

У статті висвітлено бойові дії Червоної армії у Будапештській наступальній, Балатонській оборонній і Віденській наступальній операціях Червоної армії, звільнення Угорщини від гітлерівської окупації і нілашистських військ, людські та економічні втрати країни.

Ключові слова: Червона армія, Будапештська наступальна операція, 2-й і 3-й Українські фронти, Балатонська оборонна і Віденська наступальна операції, 4 квітня 1945 р., окупація, людські та матеріальні втрати Угорщини.

3 грудня 1944 р. війська правого флангу 2-го Українського фронту зайняли Мішкольц, на той час четверте за величиною місто, значний промисловий центр Угорщини. Тільки 5 грудня 1944 р. о 10 годині 15 хвилин після 45 – хвилинної артилерійської підготовки 2-й Український фронт розпочав новий наступ з метою оволодіння угорською столицею. 9 грудня війська, що діяли на центральній ділянці фронту вийшли у район Шаги, північніше Будапешта, охопивши угорську столицю з північного – сходу [43, с.31]. Найбільш напружені бої розгорнулись у цей час у районі міста Вац, яке було потужним опорним пунктом, що прикривав Будапешт з півночі і яке було звільнене від ворога [32, с.330]. 46 – а армія, яка наступала на правому фланзі фронту, досягла Дунаю північніше Будапешта, форсувала ріку, захопила важливий плацдарм на правому березі ріки південно-західніше Будапешта і вийшла до потужного оборонного рубежу - так званої лінії “Маргаріта”, південно-західніше Ерди [16, с.32; 43, с.31] (У книзі Д. Неміша ця лінія називається – “лінія Маргіт” [30, с.105]. Слід пояснити, що лінія “Маргаріта” мала три оборонних смуги. Перша із них складалася із двох позицій глибиною до 7 км, друга знаходилась за 15 км від передового краю головної смуги, а третя – за 20–35 км [44, с.110]. Так звана “лінія Маргіт”, яка, починалась біля північно-східного берега озера Балатон, опираючись далі на озеро Веленце, тягнулась на схід до Дунаю майже на 70 кілометрів [30, с.105].

9 грудня 1944 р. війська 3-го Українського фронту під командуванням маршала Радянського Союзу Ф. І. Толбухіна після завершення Белградської операції швидко перегрупувались і великими силами включились у виконання Будапештської операції. Розвиваючи наступ, 4-та гвардійська армія під командуванням генерала армії Г. Ф. Захарова підійшла 9 грудня до озер Балатон і Веленце. На південь від Балатона, на

* Продовження. Початок див. у вип. 26.

підступи до нафтоносного району Надканижа, вийшла 57-а армія. Але розвинути наступ дальше не удалось, бо війська були зупинені на добре укріпленій лінії “Маргаріта” [14, с.48; 43, с.32]. З цього часу завдання розгрому будапештського угруповання вирішувалось уже силами двох фронтів [16, с.32].

Враховуючи обстанокку, що склалася, Ставка Верховного Головнокомандування вирішила оточити будапештське угруповання противника і розгромити його одночасними ударами 2-го Українського фронту із району Шаги і 3-го Українського фронту із району озера Веленце у напрямі на Естергом. Координувати їх дії було доручено маршалу Радянського Союзу С. К. Тимошенко [14, с.48]. 12 грудня поступила директива Ставки про оточення будапештського угруповання і оволодіння столицею Угорщини. Командуючим військами 2-го і 3-го Українських фронтів наказувалось : силами двох Українських фронтів “...розгромити будапештське угруповання противника і оволодіти містом Будапешт...” [38, с.181]. 20 грудня розпочались спільні дії 2-го і 3-го Українських фронтів по розгрому противника у районі Будапешта [43, с. 32]. Війська 3-го Українського фронту у районі західніше Будапешта прорвали сильно укріплену оборону гітлерівських і нілашистських військ між озером Балатон і Дунаєм - лінію “Маргаріта”, загрожуючи з півдня і південного-заходу фашистським військам, що засіли в Будапешті [30, с.105]. 26 грудня війська 3-го Українського фронту оволоділи містом Естергом, того ж дня війська Малиновського, після успішного рейду територією Чехословаччини, з’єднались з військами Толбухіна біля Естергома, замкнули кільце навколо німецько-угорських фашистських військ, що знаходились у Будапешті [11, с. 48; 30, с. 105; 43, с. 32–33]. В оточені таким чином опинилось усе угруповання противника у районі Будапешта [36, с.479]. Загальна численність оточених ворожих військ перевищила 188 тис. солдат і офіцерів [16, с.33; 18, с.397]. За іншими даними до 188 тис. чоловік, більше 400 танків і штурмових гармат (із них більше 200 угорського виробництва) [24, с.24].

Таким чином, війська 2-го Українського фронту, наступаючи на будапештському напрямі, за 45 днів просунулись на 150 км і зайняли майже усю територію між Тисою і Дунаєм, форсували Дунай і захопили плацдарм на його правому березі. Були створені сприятливі умови для оточення будапештського угруповання противника, яке і було завершено силами двох фронтів до 26 грудня [16, с.32–33].

“Чотири п’ятих усієї Угорщини, писав 25 грудня 1944 р. Матіас Ракоші, який очолював Закордонне бюро ЦК УКП у Москві в листі одному із організаторів партизанських загонів Гезе Ревесу, - уже визволені від німецького гніту. Територія, яка ще залишається у руках гітлерівців і їх нілашистських спільників, являється по суті тільки вузькою смугою, яка тягнеться від Надканижі через озеро Балатон до Будапешта і ширина якої тільки в окремих місцях досягає 100 кілометрів” [30, с.133].

До кінця 1944 р. війська 2-го і 3-го Українських фронтів звільнили значну територію Угорщини. У ході двомісячних упертих боїв Червона армія зайняла її північні землі, велику частину Задунайщини, оточила потужне угруповання ворога, що зосереджувалося у Будапешті, і завершила окупацію центральної частини країни.

За вказівкою Ставки, командуючі 2-м і 3-м Українськими фронтами маршали Радянського Союзу Р. Я. Малиновський і Ф. Я. Толбухін, щоб уникнути непотрібного кровопролиття, з метою порятунку населення і збереження Будапешта, пам’ятників культури і мистецтва від руйнування, 29 грудня оголосили командуючому оточеними військами генерал-полковнику Пфедфер - Вільденбуку ультиматум [14, с.48; 20, с. 202; 30, с.106–107]. Однак фашистське воєнне командування не тільки відхилило його, але й відповіло на вимогу скласти зброю підлим злочином. Парламентар від 2-го Українського фронту капітан Міклош Штейнмец, угорець за національністю, батько якого Іштван Штейнмец був активним учасником революційного руху в Угорщині , а також молодший сержант Філімоненко, що виїхали у назначений час по зарання указаній дорозі - шосе Вечеш - Будапешт у відкритій машині з великим білим прапором, були упритул

розстріляні гітлерівцями як тільки наблизились до траншеї противника. Перекладач лейтенант Кузнецов був тяжко поранений і його удалось урятувати. Одночасно на протилежному березі Дунаю, у Будді, передній край пересікли парламентарі 3-го Українського фронту. Доставленим із зав'язаними очима у штаб, їм представники командування оточеного угруповання заявили, що вони навідріз відмовляються прийняти ультиматум і вести будь – які переговори. Потім посланцям знову зав'язали очі і повели назад. Коли вони минули німецькі траншеї, прогрімилі постріли у спину. Капітан І. А. Остапенко був убитий на місці, а М. Ф. Орлов і Є. Т. Горбатюк випадково залишились живими [28 ; 32, с.354–357; 43, с 37].

Скориставшись відмовою німців від беззастережної капітуляції, радянське командування 29 грудня 1944 р. розпочало бойові дії по розгрому і знищенню оточеного угруповання противника – штурм Будапешта. Воно вирішило спочатку оволодіти східною частиною міста – Пештом. Для цього передбачалось нанесення ударів з півночі, півдня і сходу по збіжних напрямках [20, с.172].

У східній частині міста ліквідацію оточеного угруповання покладалось на Будапештську групу військ 2-го Українського фронту (30-й стрілковий, 18-й окремий гвардійський стрілковий і 7-й румунський армійський корпуси). Знищення противника у західній частині міста було покладено на 46-у армію 3-го Українського фронту [32, с.383]. Штурм Будапешта затягнувся. Червоноармійці, за винятком тих, що раніше звільняли радянські міста, не мали досвіду боротьби в умовах великого міста. Але навіть для тих радянських військ, що мали такий досвід, штурм Будапешта був виключно важкою справою, оскільки місто було завчасно старанно підготовлене до оборонних боїв і зайняте майже 200-тисячним гарнізоном [16, с.34, 36]. Оточені гітлерівці, заховавшись за оборонні укріплення навколо міста і житлових кварталів, чинили запеклий опір Червоній армії. Центром їх оборони були дві сильно укріплені фортеці на березі Дунаю, у Буді: королівський замок і цитадель на горі Геллерт [30, с.107]. Додатковим стимулом для відчайдушного опору оточених фашистських військ були сподівання на зовнішній контрнаступ і деблокування гарнізону. Солдатам і офіцерам оточеного угруповання було оголошено, що їм на допомогу поспішають дванадцять танкових і піхотних дивізій. Саме події на зовнішньому фронті оточення сильно затягнули виконання радянськими військами задачі Ставки по розгрому оточеного у Будапешті фашистського угруповання.

Перекинувши в Угорщину усі наявні резерви, німецьке командування провело три операції під кодовою назвою “Конрад” (відповідно “Конрад 1”, “Конрад 2”, “Конрад 3”), метою яких було прорвати кільце оточення і деблокувати осаджені у Будапешті війська. Гітлерівське командування розраховувало на захоплення східної частини “лінії Маргаріта”, вирівняння фронту по Дунаю. Головна ставка при спробі деблокування оточених військ робилась на несподіваність, непідготовленість радянської оборони і масоване застосування танків на вузькій ділянці фронту [24, с.24].

Увечері 1 січня 1945 р. ворог після короткої, але потужної артилерійської підготовки, перейшов у наступ і до світанку прорвав оборону по усій смузі 31-го гвардійського стрілецького корпусу на ділянці Дунальмаш – Банхіда [24, с.25]. Увівши у бій зранку 2 січня головні сили, гітлерівці розгорнули наступ у напрямі Бічке. Початок операції “Конрад 1” був успішним.

Ставка ВГК у Директиві № 11002 від 4 січня 1945 р. 02 годин 40 хвилин командуючим військами 2-го і 3-го Українських фронтів поставила завдання “розгромити угруповання противника, яке наступало із району Комарно на Будапешт”[38, с.189]. 6 січня у районі Бічке і Жімбека німці були зупинені радянськими військами. До кінця 6 січня, т. б. за п'ять днів наступу, ціною великих утрат противнику удалось уклінитись в оборону радянських військ на глибину 25 – 37 км [17] (за іншими даними на 27 – 31 км [24, с.25]) і вийти у район східніше Естергома – Дореч і північніше Бічке [43, с.33, 35] – Фельшьогалла – Банхіда. Тут він був зупинений [32, с. 349]. Глибокий прорив німецьких танкових з'єднань створив реальну загрозу їх виходу до Будапешта. У результаті ужитих радянським командуванням заходів, яке оперативно відреагувало на дії

німецьких військ, до кінця дня 5 січня 1945 р. німецький наступ припинився, так і не принісши противнику оперативного успіху [24, с.25]. І усе ж гітлерівське командування не відмовилось від наміру оволодіти Бічке і розгорнути наступ на Будапешт, щоб, нарешті, деблокувати свої війська.

7 січня о 8 годині 40 хвилин німецькі війська завдали другий контрудар (операція “Конрад 2”) із району Секешфехервара у напрямку на Замоль силами 3 – го танкового корпусу. Одночасно з цим противник розпочав запеклі атаки і на правім фланзі 4-ї гвардійської армії [43, с.35]. Напружені бої тривали з неослабною силою до 11 січня. До кінця 7 січня противнику, який утратив понад 40 танків і штурмових знарядь, вдалося уклінитись в оборону радянських військ всього на глибину до 4 км. 8 січня на південній ділянці гітлерівці, кидаючи у бій все нові і нові сили, дещо просунулися уперед і оволоділи населеним пунктом Шаркерестур, але у той же день були зупинені [32, с.351, 352]. 10 січня противник відновив атаки, але вони не відзначались попередньою активністю. 11 січня йому усе ж вдалося оволодіти містом Замой. Але заплатив він за це десятками спалених танків, сотнями убитих солдат і офіцерів і уже не міг просунутися ні на метр. 13 січня із – за величезних втрат була змушена припинити свої атаки і група противника, яка діяла на правому фланзі 4 – ї гвардійської армії [32, с.352, 353] і в районі Бічке [43, с.35].

З метою відділення угруповання противника, яка знаходилась у східній частині Будапешта, від його угруповання у західній частині міста і не допустити маневр через Дунай Ставка ВГК у Директиві № 11004 командуючим військами 2-го і 3-го Українських фронтів від 9 січня 1945 р. 02 годин 45 хвилин наказала: “1. Знищити мости через Дунай, що збереглися у центральній частині міста Будапешт. 2. Вогонь по мостах продовжувати і після їх зруйнування з тим, щоб не дати можливості противнику їх відновити” [38, с.190].

Усього за п’ять днів боїв на замольському рубежі противник утратив більше 100 танків і півсотні бронетранспортерів, просунувшись на 6 – 8 км [24, с. 26]. До 11 січня битва завершилась. Обидві сторони зазнали великих утрат, але не добились успіху. До 11 січня гренадерський полк СС “Вестланд” дивізії “Вікінг” був усього за 21 км від Будапешта. 12 січня передові підрозділи дивізії “Вікінг” були за 17 км від угорської столиці. Того ж дня був відданий наказ про відступ [17]. Німцям і на цей раз не удалось прорватись до Будапешта. Таким чином, і другий їх удар на Будапешт провалився.

Однак гітлерівці не відмовились від наміру деблокувати оточене будапештське угруповання, становище якого усе більше погіршувалось. 9 січня ставка гітлерівського командування, обговоривши доцільність продовження проведення операції, вирішила завдати третій удар. Гітлер висловив упевненість в успіху наступу південно-східніше Секешфехервара [20, с.170]. Водночас готувався зустрічний удар із Будапешта [24, с.26].

Третій удар по радянських військах (операція “Конрад 3”) ворог завдав 18 січня о 8 годині 30 хвилин (за іншими даними – у ніч з 17-го на 18-е січня 1945 р.[17]) між озером Веленце і містом Секешфехервар, щоб найкоротшим шляхом вийти до Будапешта. Після сильної 30 – хвилинної артилерійської підготовки на фронті від Шаркерестеша до озера Балатон, противнику удалось швидко прорвати оборону лівофлангових з’єднань 4-ї гвардійської армії і розвинути успіх. У перший же день наступу танкові частини ворога, які нараховували близько 150 бронеодиниць, прорвали оборону радянських військ і просунулись у глибину на 16 – 30 км. [32, с.366]. У ніч на 19 січня він почав наводити переправи через канал Шарвіз і на світанку, незважаючи на упертий опір радянських військ, форсував його, а до ранку 20 січня його передові частини вийшли до Дунаю у районі Дунапентеле на західному березі ріки, тим самим розірвавши трансдунайську лінію оборони на західному березі Дунаю на дві частини, завершивши розсічення 3–го Українського фронту на дві частини [17; 24 , с.26].

Незважаючи на уведення у бій резервів радянським військам зупинити ворожий наступ не вдавалося. 18–й танковий корпус, який висунувся для нанесення контрудару, сам опинився в оточені. Пробиваючись з оточення він утратив до половини своїх танків

[4, с.110]. Тільки відсутність у німецького командування достатніх сил піхоти не дозволило йому створити щільний внутрішній фронт оточення і повністю знищити оточені радянські частини [24, с.26]. На світанку 21 січня противник після неодноразових атак позицій 5-го гвардійського кавалерійського корпусу між озером Веленце і Дунаєм, прорвав на деяких ділянках передній край оборони і уклінився в оборону радянських військ. Він разом з тим продовжував настирливо атакувати Секешфехервар; частину своїх сил він кинув на південь від Дунафйольдвара у напрямку на Пакш (20 км південніше Дунафйольдвара), щоб оволодіти переправами через Дунай [32, с.372]. Під кінець 21 січня обстановка в районі озера Балатон залишалася надзвичайно напруженою. Не рахуючись ні з якими втратами, ворог хоч і повільно, але усе таки просувався до Будапешта. Фронт опинився у виключно важкому становищі. Плацдарм радянських військ на західному березі Дунаю, на південь озера Балатон, звужувався [43, с.36]. Нависла загроза штабу 3-го Українського фронту, який знаходився у Пакші. Ворожі танкові еднання прорвались до Дунаю і вийшли у тил радянських військ. На уцілілих переправах через Дунай біля Дунафйольдвара, Байі і Чепеля, біля кожної з яких зосередилось по декілька тисяч підвод і автомобілів[32, с.372–373], виник хаос. Ознакою нервозності радянського командування став підрив власних же понтонних мостів через Дунай у районі Дунапентеле і Дунафйольдвара [17]. Обстановка на задунайському плацдармі стала до цього часу настільки загрозливою, настільки близькою була мета, поставлена перед ударною танковою групою противника – деблокувати Будапешт, що у вирішенні питання : продовжувати вести бої за збереження плацдарму на західному березі Дунаю південніше Веленце або залишити його?, яке мав прийняти командуючий 3-м Українським фронтом маршал Радянського Союзу Ф. І. Толбухін, утрутився Сталін.

У кінці січня 1945 р., відмічає відомий російський військовий історик О. Ісаєв, Сталін, мабуть, розумів, що у затяжному штурмі Будапешта, є і його вина. Він довірив узяття угорської столиці маршалу Малиновському, але не прислухався до його думки про те, як і коли треба провести наступ[17]. Зміст телефонної розмови з Сталіним був пізніше розказаний самим Родіоном Малиновським, який командував 2-м Українським фронтом * [17; 32, с. 21–322]. Про зміст телефонної розмови Ф. І. Толбухіна з Сталіним відомо теж з розповіді командуючого фронтом. У бесіді з генералами і офіцерами фронту вже після війни, у червні 1945 р. він розказав, що у телефонній розмові Сталін запитав, чи не подумує командуючий у надзвичайно складній ситуації, що склалася в умовах контрнаступу німецьких військ, відвести частини Червоної армії, щоб уникнути оточення, за Дунай. Командуючий щиросердно зізнався, що він не відкидав тоді такої можливості. Але, витримавши паузу, ще раз подумки проаналізувавши можливі наслідки відступу (залишення величезного плацдарму між Балатоном і Дунаєм, випущення із Будапешта 200-тисячної армії ворога), сформулював єдино правильне у тих умовах рішення. “Я відповів, - продовжував Федір Іванович, - плацдарм будемо тримати до останньої крайності, сподіваємось і на допомогу Ставки” [5, с.304]. Фактично командувач фронтом відмовився від спокусливої ідеї піти шляхом найменшого опору: щоб уникнути ризику оточення, відійти своєчасно за Дунай, і прийняв єдине вірне рішення, яке підтримав Головнокомандуючий – боротися до кінця. ”...з метою попередження прориву німців в осаджений Будапешт, зазначає О. Ісаєв, Сталін терміново направив маршалу Толбухіну декілька сотень новітніх самохідних установок СУ – 100” [17]. Зранку 22 січня противник знову атакував війська 4 -ї гвардійської армії на двох білянках : основними силами – між озером Веленце і Дунаєм, частиною – у районі Секешфехервара. Увечері того ж дня після безперервних і жорстоких боїв німці узяли Секешфехервар. 24 січня дивізія “Мертва голова” ціною великих утрат зайняла південну частину Барачкі [17] (за іншими даними, до закінчення 24 січня противнику вдалося ціною великих утрат вийти до Барачкі [43, с.37]). Супротивник опинився за 30 км від будапештського угруповання

* Детальний розбір цієї розмови з відповідними висновками про роль Сталіна у розгортанні Будапештської операції див. нашу статтю [33].

[13]. Але Барачкі виявилось для гітлерівців останнім населеним пунктом на шляху до Будапешта [43, с.37]. 25 січня між Дунапентеле і канлом Шарвіз більше сорока німецьких танків здійснили марш – кидок, який дозволив їм наблизитись на відстань 5-6 км. від околиць Будапешта. До 26 січня німецькі війська змогли приблизитись до Будапешта на 25 км. На цьому їх успіхи закінчились [13].

26 січня чергова спроба німецьких військ прорватися до Будапешта північніше озера Валенце була відбита радянськими частинами [20, с.172]. Тим не менше становище залишалось дуже серйозним: німецькі війська знаходились за 25 км від Будапешта і готувались відновити наступ [24, с.27].

Ворожі війська, наштовхнувшись на міцну оборону і високе військово мистецтво гвардійців і тих радянських воїнів, що билися поряд, зазнавши великих утрат, були зупинені [43, с.37]. З 25 січня 1945р. відбірні есесівські частини переходять від наступу до оборони – ударні можливості 4-го танкового корпусу СС були вичерпані.

Радянське командування, яке доволі швидко вжило заходів для відбиття ворожого удару, уранці 27 січня кинуло у контрнаступ війська, які займали оборону між озером Балатон і Дунаєм. У другій половині дня Гітлер після донесення про це маршала Гудеріана наказав згорнути операцію по деблокуванню Будапешта. За його словами її продовження не мало смислу [17]. 29 січня 1945 р. у наступ перейшли й війська 4-ї гвардійської армії. Незважаючи на запеклий опір німецьких і угорських військ, до 8 лютого вони були відтиснуті до дефіле між озерами Балатон і Веленце, де фронт стабілізувався на місяць [24, с.27]. Після упертих оборонних боїв німецькі війська змушені були залишити усі захоплені території.

Таким чином, операція “Конрад” закінчилася для німців невдало. Німецькі бронетанкові з’єднання не змогли повністю визволити Будапешт, розгромивши радянські війська і відновивши становище фронту напередодні Різдва 1944 р. (план максимум), ні просто вивести гарнізон із міста [13]. Радянським військам удалось витримати ряд потужних контрударів ворога, який будь за що прагнув прорвати радянське кільце оточення своїх військ і деблокувати “будапештський котел”. У жорстоких боях, які продовжувались з 2 січня по 7 лютого 1945 р., війська 3-го Українського фронту зірвали усі спроби противника деблокувати оточене угруповання і відновити оборону по Дунаю [43, с.37].

Одночасно з бойовими діями 3-го Українського фронту на зовнішньому фронті оточення йшли напружені кровопролитні бої безпосередньо за Будапешт.

У запеклих боях, що точилися навколо Будапешта по усьому фронті, уранці 3 січня 1945 р. після короткої, але потужної авіаційної і артилерійської підготовки, радянські війська прорвали позиції противника у районі Волерія, 5 січня заглибились у його оборону на 10 км і вийшли до центральної частини міста. Відвойовуючи квартал за кварталом, 9 січня 1945 р. вони захопили іподром, який слугував фашистам аеродромом. Це позбавило ворожі війська постачання повітрям. Викидання же вантажів на парашутах виявилось малоефективним. До 10 січня противник повністю був вибитий із південно-східної частини Будапешта, було очищено від ворога острів Чепель, війська вийшли до центральних кварталів міста з півночі, визволивши Уйпешт і північні квартали Андьяльфельда, у взаємодії з румунськими військами швидко завершили розгром супротивника [43, с.38]. До 18 січня (за іншими даними уранці 18 січня [43, с. 38]), спеціально створена 11 січня Будапештська група військ, оволоділа лівобережною частиною міста - Пештом, вийшла до східного берега Дунаю [16, с. 36]. Оточені у центрі Будапешта ворожі війська були розгромлені, більша частина її попала у полон [6]. У підсумку боїв за Пешт противник утратив тільки убитими 35 840 солдат і офіцерів [32, с.390]. Але опір ворога не було зломлено остаточно. Велике угруповання фашистських військ ще продовжувало опір у правобережній частині міста, у Буді.

Ставка ВГК у Директиві № 11009 командуючим військами 2-го і 3-го Українських фронтів від 18 січня 1945 р. 24 годин 00 хвилин наказала завершити операції по

знищенню угруповання противника у західній частині Будапешта (Буда), відновити становище південно-західніше Секешфехервара і готувати війська до переходу у наступному у наступ для розгрому угруповання противника, що діяло між Дунаєм і озером Балатон [38, с. 192]. Після ліквідації противника у Пешті Будапештська група військ, перекинута за указівкою Ставки у західну частину міста і посилена військами 3-го Українського фронту, приступила до ліквідації оточеного угруповання у Буді. Виконання цієї задачі покладалось повністю на 2-й Український фронт. 3-й Український фронт міг тепер зосередити усі свої сили на боротьбі з противником, який намагався деблокувати оточене угруповання, іншими словами, вести бойові дії на зовнішньому фронті оточення [32, с.390] і мав розгромити контрнаступаючого ворога [43, с.38]. 21 січня війська будапештської групи 2-го Українського фронту розпочали штурм Буді [43, с. 38]. (За іншим джерелом: “Наступ військ Будапештської групи почався 20 січня” [32, с. 390]).

З метою ліквідації угруповання противника, що прорвалось до Дунаю південніше озера Веленце, Ставка ВГК у Директиві № 11013 командуючим військами 2-го і 3-го Українських фронтів від 22 січня 1945 р. 00 годин 30 хвилин наказала: а) на напрямі Комарно перейти до жорсткої оборони; б) не пізніше 25–26 січня завдати удар між озером Веленце і Дунаєм у напрямі на Шарашад, назустріч удару військ 3-го Українського фронту. Ліквідацію оточеного угруповання противника у Буді продовжувати [38, с.193].

30 січня радянські війська очистили від супротивника острів Маргіт (названий так по імені однієї із дочок угорського короля Бели IV), а до 11 лютого, долаючи запеклий опір ворога, оволоділи південною частиною Буді, затиснувши його частини на невеликій ділянці території. У ніч на 12 лютого група військ противника – до 16 тис. німецьких солдат і офіцерів з декількома танками і бронетранспортерами, змогла прорвати фронт 180-ї стрілкової дивізії із Буді у північно – західному напрямі, просунулись у район Пербала, але уже 14 лютого ці сили були знищені [16, с.38; 32, с.392–393]. Радянські воїни ліквідували розрізнені угруповання противника, що залишались у Буді. 13 лютого 1945 р. в 10 годин ранку столиця Угорщини – Будапешт – була повністю очищена від ворога. Більше 138 тис. ворожих солдат і офіцерів були узяті у полон [43, с.39]. Попав у полон і сам командуючий оточеного угруповання генерал Пфеффер-Вільденбрук зі своїм штабом [32, с.393].

Після закінчення 13 лютого боїв за Будапешт війська 2-го і 3-го Українських фронтів приступили до підготовки наступу на Брно, Братиславу і Відень [24, с.28].

У боях за Будапешт разом з Червоною армією брали участь і угорські солдати і офіцери, які 11 лютого добровільно здалися у полон, перейшовши на бік радянських військ. У дні штурму твердині у Буді був створений Угорський добровольчий полк на чолі з підполковником Оскаром Варіхазі [46, 391. old.]. Після закінчення боїв за Будапешт у складі Будаїського добровольчого полку було 5 батальйонів, які нараховували 2543 угорських солдат і офіцерів, серед них майже 1200 артилеристів, близько 400 стрільців – піхотинців, понад 100 танкістів, більше 300 зв'язківців, а також сапери та інші спеціалісти [45, с.273]. Героїчно боролись угорські антифашисти у 83-й бригаді морської піхоти. Перша битва, у якій угорські добровольці разом з радянськими воїнами атакували фашистів, відбулася на горі Шваб, згодом названою горою Свободи [16, с. 37]. Вона виситься напроти королівського замку. У битві за Будапешт разом з 18-м стрілковим корпусом діяв 7-й армійський корпус нової демократичної Румунії [16, с.38].

У результаті другого етапу боїв за Угорщину, який завершився 13 лютого 1945 р. повним оволодінням Будапешта, було звільнено дві третини території країни. Радянські війська з початку жовтня до середини лютого 1945 р. розгромили 40 дивізій і три бригади гітлерівців. За цей період було знищено повністю 8 піхотних дивізій і 5 бригад [18, с.413; 32, с.403]. З 27 грудня 1944 р. по 14 лютого 1945 р. знищили 50 тис. та взяли у полон більше 138 тис. фашистських солдат і офіцерів [41, с.33]. Маршал Р. Малиновський указував, що у результаті розгрому будапештського угруповання гітлерівців радянські війська узяти у полон більше 110 тис. ворожих солдат і офіцерів, захопили велику кількість озброєння [26]. Звичайно, тяжкими були утрати радянських військ, союзних

армій - Будапештська битва займає третє місце за утратами особового складу і танків у кампанії 1945 р., після Східно-Прусської і Берлінської операцій, була однією з найзапекліших битв Другої світової війни. Червона армія утратила у Будапештській операції 320 тис. чол., 1766 танків і САУ [8], безповоротні утрати фронтів і Дунайської воєнної флотилії склали 80 026 чол., санітарні – 240 056 чол. [7, с. 4]. У боях за Будапешт впали смертю героїв більше 600 угорських добровольців [48, 391. old.].

“Будапешт узятий!” – лікуючи писала газета “Правда”. Переможні знамена Червоної армії розвиваються у столиці ще однієї європейської держави”. “Будапешт, читаємо у передовій статті газети, має виключне політичне і стратегічне значення. Географічно він являється своєрідним центром Південно-Східної Європи. Розташований у вузлі 26 залізних і шосейних доріг, Будапешт служить ніби воротами у Австрію, Південну Чехословаччину і Південну Німеччину. У той же час у руках гітлерівців він був трампліном для агресивних стрибків на Балкани...” [35].

Розгром будапештського угруповання німецьких військ і зайняття столиці Угорщини створили сприятливі умови для завершення звільнення усієї угорської землі. Уже 17 лютого – через три дні після узяття Будапешта – Ставка ВГК у Директиві № 11027 командуючим військами 2-го і 3-го Українських фронтів поставила завдання підготувати і провести наступальну операцію з метою оволодіння Віднем; командуючому військами 3-го Українського фронту підготувати і провести наступальну операцію з метою розбити угруповання противника північніше озера Балатон і не пізніше 15 дня операції вийти на австрійсько-угорський кордон [38, с.202–203].

Однак німецьке командування випередило супротивника. 17 лютого велике угруповання німців із району Комарно завдало сильний удар по військах 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, яка обороняла плацдарм на західному березі ріки Грон, північніше Естергома. Удар виявився потужним і несподіваним. Армія змушена була залишити плацдарм і відійти на східний берег Грона. У наступі противника брали участь дві танкові дивізії 6-ї танкової армії СС [20, с.178; 43, с.41].

Незважаючи на те, що радянські війська уже стояли за 60 км від Берліна, гітлерівська Ставка прийняла рішення завдати основний удар по Червоній армії в Угорщині. Його мета - розгромити війська 3-го Українського фронту у районі ріка Дунай, озеро Балатон, ріка Драва і зупинити їх просування в Угорщині [20, с.179]; відкинути їх за Дунай, відновити оборону по рубежі ріки і потім, розвернувши танкове угруповання на північ, здійснити прорив у Чехословаччину і Сілезію, розгромити війська 2-го Українського фронту [24, с.24, 28]. Ліквідація тим самим загрози Відню і південним районам Німеччини, могла кардинально змінити всю обстановку на Східному фронті. Планувалось збереження нафтоносних районів Угорщини і Австрії, без яких військово – повітряні і бронетанкові сили Німеччини чекав параліч, і вивести на центральний напрям, на фланг радянських військ, націлений на Берлін, потужний танковий кулак [24, с.28].

Для здійснення контрудару противник у лютому зосередив у районі озера Балатон велике переважно танкове угруповання, зокрема, із Арден (з Західного фронту) була перекинута 6 танкова армія СС, яка уважалася цвітом гітлерівської вояччини (особистий склад армії складався із найбільш відданих фюреру солдат), оснащена танками “тигр”, “пантера” і штурмовими знаряддями “фердинанд” [2]. Радянське командування, яке мало достатньо повні дані про зосередження у районі озера Балатон великих ворожих сил і наміри гітлерівців, ще 20 лютого прийняло рішення про перехід військ до оборони, установивши її повну готовність до 3 березня [20, с.178–179; 43, с.42], зробило усе, щоб зміцнити 3-й Український фронт, утримати плацдарм на західному березі Дунаю і відбити контрнаступ сильної танкової групи ворога [32, с.418].

У ніч на 6 березня німецькі війська за підтримки 24-ї угорської піхотної дивізії розпочали контрнаступ під кодовою назвою “Весняне пробудження” – Балатонську наступальну операцію [2; 3; 4; 27; 39]. Уранці 6 березня ворог головний удар завдав на 30-кілометровій ділянці між озерами Балатон і Веленце у напрямі на Адонь. Наступ

німецьких військ уздовж озера Веленце зустрів запеклий опір радянських частин. Особливо жорстокі бої точилися у місті Секешфехервар і його околицях. Противнику ціною великих утрат вдалося тільки уклінитись в оборону радянських військ південніше озера Веленце на 12 км, а західніше каналу Шарвіз – на 30 км, на допоміжних напрямках – на 6–8 км [2]. Битва відзначалась високою насиченістю техніки - до 50–60 танків на 1 км фронту [24, с.26]. За іншим джерелом – на деяких ділянках фронту їх щільність складала 40-50 машин на один кілометр фронту [32, с. 437]. Їх кістяк склали важкі танки - “королівський тигр”, “пантера”. Бої тривали цілодобово. Розраховуючи на низьку ефективність радянської артилерії у темноті, німці продовжували наступати і вночі, використовуючи інфрачервоні прибори [24, с.26].

Однак не змогли прорватись до Дунаю. Вони не мали необхідних резервів, щоб розвинути успіх. Фактично вели весь наступ одними і тими ж, вимотаними у важких боях, частинами. Утративши тільки убитими понад 40 тис. чол. і близько 500 танків і штурмових знарядь (більше 50 %), понад 300 гармат і мінометів, більше 250 літаків наступаючі були вимушені 15 березня припинити натиск і перейти до оборони [2]. Наступ гітлерівських військ у районі озера Балатон закінчився повним провалом [20, с.185; 43, с.43]. Битва біля Балатона стала останньою великою наступальною операцією німецьких збройних сил у Другій світовій війні. Водночас для Червоної армії це була остання велика оборонна операція у війні. У Балатонській операції втрати Червоної армії склали близько 33 тис. чол. [3], точніше 32, 9 тис. чол., із них безповоротні – 8, 5 тис. чол. [2].

Директива Ставки ВГК № 11036 від 6 березня 1945 р. 01 годин 30 хвилин констатувала, що у результаті несподіваних і відчутних ударів, завданих німцями, радянські війська примушувались до відходу, який відбувався неорганізовано, несли великі втрати у живій силі і особливо у матеріальній частині. Так, наприклад: 1. 7-а гвардійська армія 2-го Українського фронту, яка оборонялася східніше Комарно, атакована противником, не змогла відбити його наступ, незважаючи на достатню кількість сил і засобів, залишила оперативно важливий плацдарм, утративши при цьому особового складу – 8194 чоловіка, гармат різних калібрів – 459, танків і СУ-54. 2. Частини 26-ї армії 3-го Українського фронту, наступаючі вздовж каналу Шервіз, заглибилися в оборону противника на 3-5 км. Противник, удавшись до контратаки, легко прорвав бойові порядки наших наступаючих частин. У результаті дводенних боїв частини 133 і 135 26-ї армії утратили 42 міномети, 90 гармат різних калібрів і були відкинені у вихідне положення [38, с.207].

Але радянські війська у взаємодії з болгарськими і югославськими частинами загалом виконали задачу, покладену на них Ставкою Верховного Головнокомандування. Вони відбили контрнаступ противника, міцно утримали основні рубежі оборони і створили більш сприятливі умови для наступу на віденському напрямі. У ході боїв з 6 по 15 березня противник утратив близько 45 тис. солдат і офіцерів убитими і полоненими, понад 280 гармат і мінометів, близько 500 танків і штурмових знарядь, близько 500 бронетранспортерів і більше 1300 автомашин [32, с.451].

Великі втрати Вермахту у ході Балатонської операції змінили загальне співвідношення сил на користь Червоної армії. Перемога радянських військ біля озера Балатон створила сприятливі умови для очищення від ворога усїєї угорської землі. Відбивши німецький натиск, частини 3-го Українського фронту, призначені для наступного наступу, які, незважаючи на напруженість бойових дій, в оборонній операції не брали участі, практично без оперативної паузи перейшли у наступ на Відень.

Виконуючи директиву Ставки Верховного Головнокомандування 11027 від 17 лютого 1945 р. про підготовку і проведення наступальної операції [37, с.202–203], війська двох гвардійських армій правого крила 3-го Українського фронту 16 березня в 15 годин 35 хвилин після годинної артилерійської і авіаційної підготовки розпочали Віденську наступальну операцію [10; 11, с.94–95; 12, с.64–65; 20, с.186–199]. Утрата Німеччиною Віденського басейну, який був останнім доступним для неї джерелом нафти та Відня суттєво ослабляли її й так обмежені ресурси, і відкривала радянським військам шлях у

південні райони Райху. За планом радянського командування головний удар завдався у загальному напрямі на Папу, Шопрон, Відень [11, с.94].

17 березня перейшло у наступ за участю Дунайської військової флотилії ударне угруповання лівого крила 2-го Українського фронту. Прорвавши оборону противника південніше Дунаю, радянські війська стали розвивати наступ на Дьєр [10]. Подолавши гори Баконьський Ліс, вони звільнили від нацистських окупантів десятки населених пунктів. 23 березня Червона армія оволоділа містом Секешфехервар, 24 березня – Веспрем, 25 березня – Тагабанья [41, с. 34]. У період з 16 по 25 березня війська двох Українських фронтів просунулись на глибину 120 км, створили умови для розвитку наступу на Відень. На цьому був завершений перший етап Віденської операції [32, с.487]. Протягом другого етапу операції, з 26 березня по 4 квітня, війська 2-го і 3-го Українських фронтів невідступно переслідували частини противника, які відходили. 27 березня вони звільнили Папа, 28 березня Комарно і Дьєр [41, с.34]. 29 березня південніше озера Балатон перейшли у наступ війська лівого крила 3-го Українського фронту (57-а і 1-а болгарська армії), звільнили Сомбатхей, Залаегерсег [41, с.34]. Визволивши 2 квітня центр нафтоносного району Угорщини м. Надьканіжа, вони розвили наступ у північно – західному напрямі. Лівіше наступали війська 3-ї югославської армії [10; 11, с.95]. Це сприяло розгортанню наступальних дій військ правого крила 2-го Українського фронту на Брно і далі у гліб Чехословаччини [32, с. 495]. У цей період радянські війська, переслідуючи противника у північно – західному напрямі, завершили повне визволення Угорщини, звільнили від німецько – фашистських загарбників Братиславу і вийшли на найближчі підступи до Відня [32, с. 473]. 4 квітня 1945 р. було завершено повне визволення Угорщини від німецьких загарбників [32, с.495]. Третій етап операції тривав з 5 по 15 квітня 1945 р. 5 квітня почались бої на підступах до Відня. Початок штурму назначався на 7 годину 30 хвилин 6 квітня. Воєнна рада 3-го Українського фронту прийняла звернення до громадян Відня, у якому, зокрема, говорилось: “ Час звільнення столиці Австрії – Відня від німецького панування настав, але відступаючі німецькі війська хочуть перетворити Відень у поле бою, як це вони зробили у Будапешті. Це загрожує Відню і його мешканцям такими ж руйнуваннями і жахіттями, які були завдані німцями Будапешту і його мешканцям” [32, с.503]. З ранку 6 квітня знову відновився штурм Відня. До 10 квітня Відень був узятий радянськими військами у кліщі: з півдня і сходу 4-ю, а південного-заходу і заходу – 9-ю і 6-ю танковою гвардійськими арміями. Але у центрі міста між Дунаєм і Дунайським каналом противник продовжував чинити опір. У ніч на 11 квітня почалось форсування Дунайського каналу головними силами 4-ї гвардійської армії. Розгорнулись останні, завершальні бої за Відень. На протязі декількох днів столиця Австрії – Відень була звільнена від німецько – фашистських загарбників. О 21 годині 13 квітня Москва салютувала військам 3-го Українського фронту двадцятьма чотирма залпами із трьохсот двадцяти чотирьох гармат. “У ході боїв на підступах до Відня і за місто Відень з 16 березня по 13 квітня, - повідомлялось у зведенні Радянського інформаційного бюро, - було розгромлено 11 танкових дивізій німців. У тому числі 6-а танкова армія СС, узято у полон більше 130 тис. солдат і офіцерів противника, знищено і захоплено велику кількість військової техніки і майна” [32, с.518]. 13 квітня Ставка ВГК поставила перед 2-м і 3-м Українськими фронтами нові завдання. Їх виконання забезпечило вихід радянських військ на стик кордонів Угорщини, Австрії і Югославії, створило сприятливі умови для проведення Празької операції. Таким чином, Віденська операція військ 2-го і 3-го Українських фронтів, яка тривала близько місяця, з 16 березня по 15 квітня 1945 р., завершилась.

У результаті наступу Червоної армії було розгромлене велике угруповання ворога. У період з 16 по 25 березня 1945 р. більша частина залишків 3-ї угорської армії була знищена за 50 км на захід від Будапешта. 2 квітня війська 46-ї армії вийшли на австро – угорський кордон між Дунаєм і озером Нйойзідлер-Зе. 4 квітня 1945 р. Угорщина була повністю звільнена Червоною армією від фашистської окупації [10].

“У результаті наступу з 16 березня по 4 квітня війська 2-го і 3-го Українського фронтів, говорилось у зведенні Радянського інформбюро за цей день, завершили визволення від німецько – фашистських загарбників усієї території Угорщини” [43, с.44]. Згодом Президія Угорської Народної Республіки оголосила день 4 квітня, коли радянські війська вибили німецьких фашистів і їх нілашистських приспівників з останнього угорського села і вигнали їх за межі країни, національним святом угорського народу (відмінено як офіційне свято, запроваджене комуністичною партією, у його річницю у 1990 р.). 12 квітня 1945 р. припинились усі бойові дії на угорській території. Друга світова війна для Угорщини закінчилась. Правда, угорські частини, що відступили, продовжували боротися на боці Німеччини. Останні залишки Хонведшега (угорські збройні сили) здалися англо-американським військам напередодні підписання Німеччиною акта про беззастережну капітуляцію.

Угорські території, звільнені від ворога Червоною армією разом з румунськими, болгарськими та югославськими військами за допомогою угорських сил, порівняно нечисленного антифашистського опору, лежали в руїнах. Німецькі окупанти і схрещено-стрільці, відступаючи, вивели з ладу значну частину підприємств, демонтували заводи і вивезли їх обладнання, пограбували і вивезли усе що тільки могли. Восени 1944 р. схрещено - стрільці упакували і вивезли 203 бойові знамена угорських революційних військ періоду боротьби за свободу 1848–1849 рр. – національні реліквії угорського народу* Крім матеріальних ресурсів, особливо цінного майна, нілашисти, оголосивши “тотальну мобілізацію”, старались евакуювати усе працездатне населення, особливо чоловіків призовного віку. Вони хотіли мобілізувати для участі у боях і для служби у робітничих батальйонах усіх угорців і угорок від 12 до 70 років. Нілашистський “вождь нації” пообіцяв Гітлеру півтора мільйона угорських солдат. Вони прийняли також рішення про евакуацію населення з територій, на яких велися воєнні дії. У листопаді 1944 р. німцям із 203 50 знамен передавались Угорщині вдруге. У 1940 р. (за іншими даним у березні 1941 р.) 50 знамен “гонведів, захоплених російськими військами в 1849 р.” були передані Угорщині в обмін на командуючого Червоною армією в Угорській радянській республіці в 1919 р. Матяша Ракоші, який відбував пожиттєве ув’язнення [22, с.508]. Повернувшись на батьківщину із Москви у січні 1945 р., він як сталінський сатрап очолив Комуністичну партію Угорщини і надалі забезпечив повну комунікацію Угорщини. Були передані угорські політичні в’язні, переважно комуністи. 80 тис. будапештських євреїв були відправлені у німецькі концентраційні табори. Десятки тисяч людей були замучені на смерть “хунгаристськими” терористами у нілашистських катівнях або винищені на набережних Дунаю [9, с.309]. Вдаючись до тактики “випаленої землі”, фашисти підривали мости, руйнували залізничні колії і шосейні дороги, електростанції і вокзали, аеродроми. У результаті бойових дій було знищено 1704 мости, тобто 20% усіх мостів країни, у тому числі були підірвані усі мости на Дунаї і Тисі [9, с.310]. Із 68 тис. залізничних вагонів 48 тис. було викрадено, більша частина із 2800 паровозів також була викрадена або приведена у повну непридатність. Після звільнення країни залишилося всього 450 паровозів, придатних до експлуатації. Було повністю знищено або дуже пошкоджено 120 тис. житлових будинків [9, с.310]. У результаті знищення обладнання на підприємствах комунального господарства припинилось постачання Будапешта електроенергією, газом та водою. Транспорт у столиці протягом ряду місяців був паралізований. Транспортний параліч загрожував економічним колапсом. На території країни майже не залишилося підприємств і шахт, спроможних давати продукцію.

* Вони опинились у західній частині Угорщини, в Задунайському краю, і згодом як трофеї дістались Червоній армії. Ці знамена деякий час зберігались у одному із трофейних складів у передмістях Відня, а потім були переправлені представниками Радянського уряду на територію Радянського Союзу. На прохання Угорського уряду Радянський уряд прийняв рішення повернути Угорщині 203 трофейних знамена 4 квітня 1948 р., тобто в день 3-їх роковин визволення Угорщини Червоною армією в урочистій обстановці в Будапешті [34, с.278].

Гітлерівці вивезли із Угорщини обладнання 415 промислових підприємств, 85% усього залізничного рухомого складу, 58,5% автомобільного парку, 59% коней, 50% великої рогатої худоби і багато інших багатств [40, с.13]. Багатолітній незмінний лідер угорських комуністів Янош Кадар, відзначав, що у роки війни Угорщина утратила 35 % залізничного обладнання, 70 % великої рогатої худоби, було повністю знищено 27 тис. квартир [21, с.123–124]. Повністю або частково було зруйновано і пошкоджено 40 % усіх фабрик і заводів [23, с.431]; 3602 промислових підприємств, тобто 90% усіх промислових об'єктів країни [15, с.6]. Потужності промислових підприємств у 1945 р. склали всього 60%, а промислове виробництво – одну третину рівня 1938 р. Економічні втрати оцінювались в 35 млрд. золотих пенге, що дорівнювало національному доходу за сім років [31, с.4]. За іншими даними, Друга світова війна обійшлась угорському народу в 22 млрд. пенге, що у 4 з лишнім рази перевищувало національний дохід Угорщини у 1938 р. [15, с.6]. За даними Я. Кадара та офіційних історичних працях - за п'ять років [21, с.23; 23, с.431]. Відомий угорський історик Д. Немеш твердить: велика кількість угорського майна і золотий запас були викрадені і вивезені гітлерівцями [47, old.34]. Загалом було знищено або зруйновано 40 % національного майна [29, с.27].

Людські втрати Угорщини, за різними джерелами, становили: більше 400 тис. осіб, які загинули на фронті, у концентраційних таборах [9, с.310]; 140 тис. військовослужбовців і 280 тис. цивільного населення [1, с.594–595]; 500 тис. осіб, або 8% свого дорослого населення [21, с.23], 600 тис. осіб [31, с.4].

Безповоротні людські втрати збройних сил Угорщини, уточнені росіянами по матеріалах, отриманих від генерального штабу країни у 1988 р. – 809 066 осіб [37, с.514]. Сюди включені особи, які призивались в Угорську армію із Північної Трансільванії, Південної Словаччини і Закарпатської України. Із цієї кількості – убито, померло від ран і хвороб, пропало безвісти і не бойові втрати – 295 300; попало у полон – 313 766. Із них померло у полоні 54 755, повернулось на батьківщину – 459 011 осіб [37, с.514].

Серед країн сателітів нацистської Німеччини, що воювали на радянсько – німецькому фронті з 22 червня 1941 р. по 9 травня 1945 р., втрати угорських військовослужбовців найбільші. На другому місці втрати Румунії – 475 070. Втрати Італії – 92 867, Фінляндії – 84 377, Словаччини – 6 765 осіб [37, с.514].

Угорський дослідник Ласло Контлер вважає, що війна забрала життя більше 1 млн. жителів, причому половина із них стала жертвами голокосту (у кордонах Угорщини, переглянутих у 1938–1941 рр., коли її населення досягло 14, 5 млн. осіб). Крім того, зимою 1944–1945 рр., твердить він, за наказами нілашистів про евакуацію й через страх перед Совітами 1 млн. угорців утекло із країни на Захід, при чому 100 тис. із них уже ніколи не повернулись. 300 тис. військовослужбовців знаходилось у полоні у західних союзників (були відпущені протягом 1946 р.), майже 600 тис. полонених (більше 100 тис. – цивільні особи) були депортовані в основному у табори примусової праці на території СРСР (повернулись тільки у 1947 р. і пізніше). У країні, перед якою стояли завдання відновлення, катастрофічно не вистачало робочих рук [22, с.502].

Виснажливими для Угорщини були умови перемир'я, підписані 20 січня 1945 р. урядом Бела Далнокі Міклоша з антигітлерівською коаліцією, за якими, крім того, що вона мала повернутись до кордонів 1938 р., послати свої війська проти Німеччини, зобов'язувалась виплатити 300 млн. дол. США репарацій – 200 млн. Радянському Союзу і 100 млн. Чехословаччині і Югославії на протязі 6 років [23, с.425]. Згодом було домовлено, що Радянському Союзу належало також виплатити угорський борг Німеччині (30 млн. дол.), який також зібрав майже 300 млн. дол. того боргу, що Німеччина повинна була Угорщині [22, с.512].

Умови перемир'я мали виконуватись негайно, що не могло не призвести до зростання дефіциту державного бюджету: за період з січня по жовтень 1945 р. витрати бюджету у 9,5 раз перевищили доходи, зростання цін і виникнення високої інфляції [46, р.32–33,51], яка розпочалась уже в роки війни. На “чорному” ринку долар у липні 1945 р.

коштував 1320 пенге, 290 тис. у кінці того ж року (і 4 600 000 квадрильйонів у кінці липня 1946 рр.) [22, с.512].

Гіперінфляція, яка з серпня 1945 по липень 1946 р. панувала у країні, за всіма ознаками, була найбільш руйнівною за всю історію людства, у багато десятків раз перевершила навіть масштаби знаменитої німецької інфляції 1922–1923 рр. [25, с.33].

До найважливіших політичних підсумків війни для Угорщини слід віднести повний крах режиму М. Горті і його наступника Ф. Салаші, а також наявність на її землі військ “визволителів” та радянських окупаційних властей. Розквартирована півтора мільйонна окупаційна армія мала утримуватись за рахунок країни її перебування. Усе, що уціліло після німців і представляло рухоме майно, тепер демонтувалось і вивозилось радянськими військами: промислове обладнання, предмети мистецтва і т. п. [22, с.512].

1. Арнтц Г. Людские потери во Второй мировой войне / Г. Арнтц // Итоги Второй мировой войны ; сб. статей; пер. с нем. Л. К. Комоловой; под ред. генерал – майора И. Н. Соболева. – М. : Изд-во Инostr. литер-ры. Редакция лит - ры по воен. вопросам, 1957. – 641 с.
2. Балатонская оборонительная операция (1945): [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [https:// ria. ru / spravka/.../ 1050864903. html](https://ria.ru/spravka/.../1050864903.html)
3. Балатонская операция (Вторая мировая война, 1939–1945) // Шефов Н. А. Битвы России : энциклопедия. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – С. 37–38.
4. Баронов О. Балатонская наступательная операция / О. Баронов. – М. : Экспринт, 2001. – 112 с.
5. Бирюков Н. И. Трудная наука побеждать / Н. И. Бирюков. – М.: Воениздат, 1975. – 352 с.
6. Будапешт I (Вторая мировая война, 1939 – 1945) // Шефов Н. А. Битвы России: энциклопедия. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2006. – С. 71.
7. Будапештская операция // Военная Энциклопедия. В 8 томах; председатель Главной ред. комиссии И. Н. Родионов.- Т. 1. “А” – Бюлов. – М. : Воениздат, 1997. – 639 с.
8. Будапештская операция (Вторая мировая война, 1939 – 1945) // Шефов Н. А. Битвы России: энциклопедия. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – С. 74.
9. Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны; пер. с венг. В. Я. Гейгера и Н. Н. Сикачева ; пред. Г. А. Деборина. – М. : Изд-во иностр. лит. 1962. – 367 с.
10. Венская операция 1945года : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [hrono. ru/ sobyt /1900sob/1945vena. Php](http://hrono.ru/sobyty/1900sob/1945vena.Php)
11. Венская операция // Советская военная энциклопедия : в 8 т. /председ. Гл. ред. комиссии А. А. Гречко (т. 1,8), Н. В. Огарков (т. 2–7). – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1976 – 1980. – Т. 2 : Вавилон – Бюро военных комиссаров. – М. :Военизда,1976. – 637 с.
12. Венская операция 1945 // Военная Энциклопедия. В 8 томах / председатель Главной ред. комиссии П. С. Грачев. – Т. 2. “Вавилон – Гюйс”. – М. : Воениздат, 1994. – 544 с.
13. Военное обозрение 17 марта. 2015 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://topwar. ru/70730-oregaciya – KONRAD.html](https://topwar.ru/70730-oregaciya-KONRAD.html).
14. Желтов А. Освобождение Венгрии / А. Желтов // Военно-исторический журнал. – 1974. – № 10. – С. 41–50.
15. Заволжский С. Г. 15 лет освобождения Венгрии / С. Г. Заволжский . – М., 1966.
16. Захаров М. В. Будапештская операция / М. В. Захаров // Освобождение Венгрии от фашизма / под ред. чл. корр. Ан СССР А. М. Самсонова; состав. генерал – майор И. Н. Виноградов. – М. : Наука, 1965. – С. 29–39.
17. “Зловоние разлагающихся трупов, всполохи огня над руинами”. 70 лет взятия Будапешта: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [amuman. info/ stati/34135... 23.01.15](http://amuman.info/stati/34135...).
18. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: в 6 т. – Т. 4: Изгнание врага из пределов Советского Союза и начало освобождения народов Европы от фашистского ига. (1944 год.). – М.: Воен. издат. Мин-ва обороны СССР, 1962. – 736 с.
19. История Венгрии: в 3 т./ редкол.: Т. М. Исламов, А. И. Пушкаш, В. П. Шушарин. – Т.3. / редкол. т. : А. И. Пушкаш (отв. ред.), И. М. Гранчак, В. А. Крючков, Л. Н. Нежинский. – М. : Наука, 1972. – 906 с.
20. История Второй мировой войны 1939–1945 (в 12 томах) / редколл., гл. ред. А. А. Гречко. Т. 10. Завершение разгрома фашистской Германии. – М. : Воениздат, 1979. – 544 с.
21. Кадар Янош. Избранные статьи и речи (май 1960 – апрель 1964 г.). – М. : Политиздат, 1964. – 512 с.
22. Контлер Ласло. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / пер. с англ.. – М. : Изд -во “Весь мир”, 2002. – 656 с.
23. Краткая история Венгрии. – М. : Наука, 1991. – 608 с.

24. Лобанов А. В. Последние конвульсии панцерваффе. Боевые действия в Венгрии зимой и весной 1945 года // Военно-исторический журнал. – 2016. – № 2. – С. 24–34.
25. Лэйард Р. Макроэкономика: курс лекций для российских читателей / Р. Лэйард. – М.: Джон Уайли энд Санз, 1994. – 160 с.
26. Малиновский Р. Битва за Будапешт / Р. Малиновский // Правда. – 13 февраля. – 1955.
27. Мощанский И. Б. Сокрушение врага. Балатонская стратегическая оборонительная операция 6 – 15 марта 1945. – М.: Изд-во “Кучково поле”, 2013. – 100 с.
28. Мудрагей И. Советский парламентар Осташенко / И. Мудрагей // Освобождение Венгрии от фашизма / под ред. чл. корр. АН СССР А. М. Самсонова; состав. генерал – майор И. Н. Виноградов. – М.: Наука, 1965. – С. 193–195.
29. Мышков В.И. Венгрия. Экономика и внешняя торговля / В. И. Мышков. – М., 1956. – 159 с.
30. Немеш Д. Освобождение Венгрии / Д. Немеш; пер. с венг. Л.Ф. Золоткова. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 278 с.
31. Орлик И. И. Центрально-Восточная Европа: От СЭВ до Евросоюза / И. И. Орлик // Новая и новейшая история. – 2009. – № 2. – С. 3–19.
32. Освобождение Юго-Восточной и Центральной Европы войсками 2-го и 3-го Украинских фронтов (1944–1945 гг.) / под общ. ред. маршала Советского Союза М. В. Захарова. – М.: Наука, 1970. – 776 с.
33. Пендзей І. В. Бойові дії Червоної армії в Угорщині / І. Пендзей // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2014. – Вип. 26.
34. Письмо Премьер-министра Венгрии посланнику СССР в Венгрии Г. М. Пушкину 3 января 1948 г. // Советско-венгерские отношения 1945–1948 гг. Документы и материалы. – М., 1969. – С. 278–279.
35. Правда. – 15 февраля. – 1945 г.
36. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны / А. Пушкаш. – М.: Изд-во “Наука”, 1966. – 527с.
37. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕС, 2001. – 608с.
38. Русский архив : Великая Отечественная. Ставка ВГК : Документы и материалы 1944–1945 / Под общ. ред. В. А. Золотарева. – М.: ТЕРРА, 1999. – Т. 16 (5–4). – 368 с.
39. Свиринов М. Бои у озера Балатон. Январь – март 1945 г. / М. Свиринов, О. Баронов, М. Коломиец, Д. Надогонов. – М.: Эксперимент НВ, 1999. – 80 с.
40. Сміян П.К. Народна Угорщина / П. К. Сміян. – К., 1963.
41. Тарасенко В. А. Венгрия во Второй мировой войне / В. А. Тарасенко // Очерки по новейшей истории Венгрии; науч. труды посвщ. 25 – летию освобождения Венгрии. – К.: Изд-во Киевск. ун – та, 1972. – С. 6–36.
42. Федосеев П. Н. Торжество принципов интернационализма / П. Н. Федосеев // Освобождение Венгрии от фашизма ; под. ред. члена – корр. АН СССР А. В. Самсонова; сост. генерал – майор И. Н. Виноградов. – М.: Изд-во “Наука”, 1965. – С. 3–18.
43. Шарохин М. Н. Освобождение Венгрии от фашистского ига / М. Н. Шарохин, В. С. Петрухин // НИИИ. – 1975. – № 1. – С. 25–45.
44. Шлемин И. Т. От Сегеда до Будапешта / И. Т. Шлемин // Освобождение Венгрии от фашизма; под ред. члена – корр. АН СССР А. В. Самсонова; сост. генерал – майор И. Н. Виноградов. – М.: Из-во “Наука”, 1965. – С. 102–115.
45. Штеменко С. М. Генеральный штаб в годы войны. Освобождение Европы. Кн. 2 / С. М. Штеменко – М.: Вече, 2014. – 512 с.
46. Balogh S. The History of Hungary After The Second World War, 1944-1980 / S. Balogh, S. Jakab. – Budapest, 1986.
47. Nemes D. Magyarország felszabadulása / D. Nemes. – Budapest, 1960.
48. Tóth Sándor. Magyar önkéntesek Budapest felszabadításában / Sándor Tóth // Elet es tudomány. – 1963 – 13. sz.

В статье освещены боевые действия Красной армии в Будапештской наступательной, Балатонской оборонительной и Венской наступательной операциях Красной армии, освобождение Венгрии от гитлеровской оккупации и нацистских войск, человеческие и экономические потери страны.

Ключевые слова: Красная армия, Будапештская операция, 2-й и 3-й Украинские фронты, Балатонская оборонительная и Венская наступательная операции, 4 апреля 1945, оккупация, человеческие и материальные потери Венгрии.

The article highlights the fighting the Red Army offensive in Budapest, Balaton defense and Vienna Offensive of the Red Army, the liberation of Hungary from Nazi occupation and nazi forces, human and economic losses the country.

Keywords: Red Army, Budapest operation, the 2nd and 3rd Ukrainian Front, Balaton and Vienna advancing defense operations, 4 April 1945 release, Hungary's human and material losses.